

راهکار رفع تعارض اعتقادی والدین و فرزندان

اکرم اکبری^۱

چکیده :

خانواده مهم ترین نهاد هر جامعه به شمار می آید که متشکل از والدین و فرزندان است . نوع و چگونگی روابط والدین و فرزندان در تحکیم و موفقیت خانواده نقش اساسی دارد . اما امروزه با تراکم دانش و انفجار اطلاعات، شاهد شباهت و پرسش های فراوان و موضوعات متنوعی بخصوص در حوزه ی کمرنگ کردن و از بین بردن باورها و اعتقادات فطری و دینی فرزندان شکل گرفته است و همین امر زمینه تعارض اعتقادی والدین و فرزندان را به جود آورده است . تعارض اعتقادی والدین و فرزندان سبب بروز اختلاف و از بین رفتن صمیمت و ارتباط آن ها میشود . لذا والدینی که با این تعارض روبه رو هستند در پی یافتن راهکار برای رفع این معضل بر آمده اند . برخی مکاتب راهکار هایی را برای حل این معضل ارائه داده اند، اما معیاری برای سنجش این راهکار ها وجود ندارد و برخی از انها قابل تحقق نبوده و اجرای برخی دیگر از انها متضمن تحمل هزینه های غیر قابل جبران است . لذا بررسی راهکار های رفع تعارض اعتقادی والدین و فرزندان در منابع معتبر اسلامی لازم و ضروری است . از این رو ضرورت ایجاب کرده است تا با جمع آوری کتابخانه ای اطلاعات و پردازش توصیفی تحلیلی آن ها به راهکار های رفع تعارض اعتقادی والدین و فرزندان پرداخته شود . در پژوهش حاضر راهکار های بینشی همچون اقامه برهان و احتجاج ،تلاش برای پاسخگویی به شباهت دینی فرزندان،توجه به ویژگی های فرزندان و ارائه الگو به فرزندان و راهکار های کنشی از جمله اعتدال و پرهیز از افراط و اجبار ،هماهنگی پدر و مادر در کانون خانواده ،تربیت فرزندان در محیط سالم و صبر و بردباری در رفع تعارضات اعتقادی فرزندان مورد بررسی قرار گرفته است .

کلید واژه : اعتقادات ،تعارض

مقدمه

اعتقادات، نقش مهمی در سعادت افراد دارند. اعتقادات افراد در نهاد خانواده شکل گرفته و رشد می‌یابد. در اغلب اوقات، فرزندان اعتقاداتی هم‌سو با والدین خود دارند. اما گاه فرزندان به علل گوناگون از جمله تعامل با دوستان، محیط‌های ناسالم و مواردی از این قبیل در مسائل اعتقادی دچار شک و تردید شده و اعتقادات مخالف و ناسازگار با والدین در آنها شکل می‌گیرد، که از آن به تعارض اعتقادی والدین و فرزندان یاد می‌شود. تعارض در اعتقاد میان والدین و فرزندان مشکلات و آسیب‌های روحی و روانی فراوانی را در پی دارد. لذا بررسی راهکار رفع تعارض اعتقادی والدین و فرزندان، لازم و ضروری است و نبود پژوهشی جامع در این باره بر ضرورت موضوع می‌افزاید، اگرچه آثار مشابهی در این زمینه وجود دارد که می‌تواند مبنای تحقیق قرار گیرد از جمله:

۱- محمد لطیف مطهری و علی سائلی مقاله‌ای را با عنوان (رفق و مدارا در تربیت اعتقادی فرزندان از منظر فقه اهل بیت علیهم السلام) در نشریه مطالعات فقه تربیتی در سال ۱۴۰۰ به چاپ رسانده‌اند. در این مقاله تنها به عامل رفق و مدارا برای تربیت اعتقادی فرزندان پرداخته شده، در حالی که در مقاله حاضر عوامل متعددی را که در تربیت اعتقادی و حل تعارضات اعتقادی موثرند مورد بررسی قرار گرفته است.

۲- حانیه مازارچی مقاله‌ای را با عنوان (تأثیر شخصیت مادر در تربیت اعتقادی کودک از منظر آیات و روایات) در پژوهشنامه تبلیغ اسلامی در سال ۱۴۰۰ منتشر نموده‌اند. در این مقاله تنها به نقش و تأثیر مادر پرداخته شده. در حالی که مقاله حاضر نقش پدر و مادر مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین در پژوهش پیش‌رو، راهکار رفع تعارض اعتقادی مورد بررسی قرار می‌گیرد که وجه تمایز با اثر فوق است.

۳- بخشعلی قنبری و زهرا خراسانی مقاله‌ای را با عنوان (عوامل زمینه‌ساز در بروز تعارضات عقیدتی از دیدگاه امیرمؤمنان(ع) با تأکید بر نهج‌البلاغه) در بنیاد بین‌المللی نهج‌البلاغه در سال ۱۳۹۴ به چاپ رسانده‌اند. در این مقاله به عوامل تعارض اعتقادی پرداخته شده که وجه تمایز در بررسی راهکار حل تعارض اعتقادی والدین و فرزندان است.

بینش عبارت است از اندیشه و تفکر انسان است که در واقع هرچه بیشتر رنگ خدا بگیرد اعمال، گفتار، رفتار او نورانی‌تر می‌کند و برعکس هرچه شیطانی شود فعل شود فعل و صفت را نیز ظلمانی می‌کند بر این اساس اگر چه ظاهر اعمال عبادی همه کم و بینش یکی است، آنچه ما را متمایز می‌کند از یکدیگر بینش است.

حتی در بالاترین مرتبه بینش است که حضرت علی(ع) را با ابن‌ملجم از هم متفاوت می‌سازد

همانگونه که ملاحظه شد در هر یک از آثار مذکور و سایر آثار موجود به راهکار رفع تعارض اعتقادی والدین و فرزندان پرداخته نشده است لذا پژوهش حاضر ، اثری متمایز به شمار می رود که با جمع آوری کتابخانه ای اطلاعات و پردازش توصیفی تحلیلی آن، پس از بیان راهکار های بینشی و کنشی رفع تعارض اعتقادی والدین و فرزندان، به پرسش پژوهش پرداخته شده است.

(۱) اعتقاد

اعتقاد مصدر باب افتعال از ریشه عقد^۱ است و به معنای باور داشتن به امری یا ایمان به درستی یک امر می باشد^۲ و در واقع به معنای آنچه که در دل انسان قرار می گیرد می باشد^۳ و از دید اعتقاد به معنای حکم قطعی (جازم) ذهنی که تشکیک پذیر است، اعتقاد به این معنا در مقابل علم قرار دارد و یا به حکم ذهنی قطعی (جازم) و یا راجح گفته می شود که شامل علم و ظن می شود، اما شامل موارد تشکیک پذیر نیست^۴

(۲) تعارض

تعارض مصدر باب تفاعل از ریشه (ع رض) است در لغت به معنای معترض شدن ، در برابر دیگران پیش آمدن و معارضه کردن با یکدیگر، همسو نبودن با یکدیگر ، مخالفت و دشمنی است^۵

تعارض در اصطلاح به معنی تنافی داشتن مقتضای دو یا چند دلیل با یکدیگر است، به طوری که با هم متضاد یا متناقض باشند. البته در این پژوهش تعارض به معنای اظهار وجود کردن در مقابل دیگری از طریق بیان افکار و ایده هاست که افکار فرد با دیگری مخالف باشد و همسو با دیگران نباشد.^۷

(۳) فرزند

دهخدا در لغت نامه دهخدا فرزند را اینگونه معنی می کند: ولد. نسل. پسر و دختر هر دو را فرزند گویند.^۸ در پهلوی فرزند است و در پارسی باستان فرزند غالباً به پسر و گاه به دختر اطلاق شده است.

۱. فیومی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، ص ۴۲۱

۲. معین، لغت نامه، ص ۵۷۲

۳. زمخشری، مقدمه الأدب، ص ۲۳۴

۴. تهانوی، کشاف اصطلاحات الفنون، ج ۱، ص ۲۳۰.

واژه فرزند در فرهنگ ایرانیان معنی والاتری دارد. فرزند از دو جز “فر” به معنی شکوه و عظمت که در خیلی اسم های ایرانی هم وجود دارد (مثل فرهام، فرناز و ...) + “زند” به معنی بزرگ است. پس فرزند یعنی شکوه بزرگ. شکوه بزرگ آدمی. علاوه بر این بر اساس تعبیری، فرزند را می توان شکوه زندگی دانست. (زند زندگی معنی شده است). پس به نظر می رسد فرزند در فرهنگ ایرانیان باستان جایگاه ویژه ای داشته است!

(ب) راهکار های بینشی رفع تعارض اعتقادی والدین و فرزندان

از راهکار های بینشی رفع تعارضات اعتقادی که والدین باید به آن توجه ویژه باشند می توان به مواردی از قبیل اقامه برهان و احتجاج، تلاش برای پاسخگویی به شبهات دینی فرزندان، توجه به ویژگی های فرزندان و ارائه الگو به فرزندان اشاره کرد که توضیح هریک به شرح زیر است:

اقامه برهان و احتجاج

یکی از راهکار های بینشی رفع تعارض اعتقادی والدین و فرزندان اقامه برهان و دلیل در برابر اندیشه های اشتباه فرزندان است. لذا والدین می توانند برای رفع تعارض اعتقادی فرزندان به دلیل و برهان متوسل شوند، همان گونه که در زندگی رومزه، گاهی میتوان برای تغییر رفتارهای ناپسند دیگران از برهان وادله مدد جست. در مورد فرزندان نیز همین قضیه صادق است. زیرا ریشه بسیاری از رفتار های اشتباه افراد، عدم آگاهی است. بنابراین اگر با نرمی و ملایمت با فرزندان برخورد شود و اشتباهات آنها با اقامه دلیل و برهان بیان شود و ازاین طریق اشتباهات را متذکر شویم^۱، مسلماً فرزندان اشتباهات اعتقادی را می پذیرند. اما متأسفانه برخی از والدین، در برابر اشتباهات فرزندان خود، بدون اینکه به فرزند خود علت موضوع را توضیح دهند، با تحکم و استبداد میخواهند او را به تغییر اعتقادات ملزم سازند، که غالباً با شکست مواجهه خواهند شد و نمیتوانند از عمل خود، نتیجه مطلوب را به دست آورند.^۳

قرآن در تعلیمات خود برای عقل و اندیشه جایگاه والایی در نظر گرفته و انسانها را به تعقل و تفکر فراخوانده و انسانهایی را که از عنصر عقل خویش استفاده نمیکنند کمتر از چهار پایان میداند. قرآن همچنین در دعوت به توحید و معاد و سایر اعتقادات نیز بر استفاده از عقل و برهان های عقلی تکیه کرده است. خداوند پیامبر خود را به دعوت همراه با آوردن حکمت و

برهان و مجادله نیکو مأمور ساخته است.^۱ این کتاب آسمانی در دعوت خود به تشریح آیات الهی در وجود انسان و طبیعت پرداخته که همه آنها به عنوان مقدمات برهان مورد استفاده قرار میگیرد. در مواردی نیز به طور مستقیم و یا از زبان پیامبران الهی و مؤمنان حقیقی به بیان استدلال پرداخته و با قانع کردن مخاطبان آنان را به پذیرش دستورات خود راغب کرده است.^۲

لذا والدین باید با استعانت از تعالیم قرآنی و سیره ی انبیا و معصومین (ع) ، برای رفع تعارضات اعتقادی فرزندان خود همواره راه استفاده از برهان و استدلال را پیش بگیرند و از هرگونه تکلف و تحمیل عقیده دوری جویند.^۳ چرا که خود خداوند در خصوص کفار و مشرکان از آنان نیز اقامه ی برهان و ادله می طلبد: «قل هاتوا برهانکم»

والدینی که به دنبال تحکیم مبانی اعتقادی و دینی فرزندان و در نتیجه رفع تعارضات اعتقادی هستند ، لازم است تا همواره در آموزش و تربیت دینی خود با استدلال و دلایل عقلی و منطقی مباحث اعتقادی را آموزش دهند و به فرزند نیز اجازه ی طرح پرسش و ایراد بدهند تا بتواند جواب سؤالاتش را دریافت کند که بعدها دچار شبهات و آفات اعتقادی دیگر نگردد.

۲) تلاش برای پاسخگویی به شبه زدایی دینی فرزندان

گاه فرزندان به دلیل کم تجربگی و ناپختگی و بلوغ و احساسات شدید در این دوران دچار خطا می شوند و از طرف دیگر به دلیل داشتن روحیه استقلال طلبی دچار تضاد و چالش با بزرگتر ها می شوند. از این رو برای رهبری و مدیریت درست فرزندان باید شناخت و آگاهی نسبت به روحیات آنها به دست آورد و از سویی دیگر با ظرافت با آنها برخورد نمود. برخی از والدین بدون توجه به احساسات و شرایط فرزند، در مقابل تعارض اعتقادی آنان واکنش شدید نشان می دهند، و ممکن است با یک برخورد نسنجیده برای همیشه فرزند از دین و مسایل دینی گریزان و دلزده شود و شبهات دینی خود را ابراز نکند و سالها درگیر آنها باشد. لذا نباید طرح شبهه از سوی فرزند حمل بر تعارض اعتقادی یا بی دینی شود. پرسش حق هر فردی است و هر شخصی ممکن است ده ها سوال اعتقادی داشته باشد، که باید با روی باز از طرح پرسش استقبال نمود و با دانش و آگاهی به آنها پاسخ داد. حتی برای طرح سوال تشویق هایی در نظر گرفت.^۴ شهید مطهری شناخت مسائل دینی را برای آموزش مباحث اعتقادی به فرزندان لازم می داند.^۵

۱. نحل ۱۲۵

۲. قرآنی، قرآن و تبلیغ، ص ۹۶

۳. شهید مطهری، تبیین مبانی اعتقادی، ص ۴۰، ۴۳

انسان دائماً با محیط اطراف و اجتماع در تعامل است . عناصر اجتماعی در جهت رشد یا تخریب شخصیت افراد به نحو اقتضا عمل می کنند . روابطی مبتنی بر کرامت و عزت، روابطی سالم و عاطفی و بر پایه عدالت و انصاف در شکل گیری شخصیت افراد نقش خارق العاده دارد. همان طور که روابط مبتنی بر حقارت و ذلت و روابط ناسالم و خشن و بر پایه ظلم و بی عدالتی در تخریب شخصیت افراد نقش مهمی دارد.^۱

اگرچه تاثیر حقیقی در جذب به دین و حقانیت الهی از درون انسان شکل می گیرد و به عهده خود اوست اما هرگز نباید تاثیر عوامل بیرونی را فراموش کرد و نقش فضای فکری و فرهنگی که انسان در آن نفس میکشد را نادیده گرفت . عوامل بیرونی در چند آیه از قرآن مجید مورد اشاره قرار گرفته و در برخی روایات بدان اشاره شده است . انسان در محیط اجتماع رشد می یابد و به شدت محیط اجتماع بر انسان تاثیر می گذارد، زیرا رابطه میان فرد و اجتماع رابطه ای حقیقی به شمار می آید .

بنابراین تربیت افراد تنها با تلاش برای تربیت اجتماع و ایجاد تحولات اجتماعی جهت نیل به اهداف تربیتی ممکن و میسر خواهد بود و آنچه در تربیت فردی بدون در نظر گرفتن حرکت های اجتماعی صورت می پذیرد به حدی ناچیز است که در مقایسه با عملکرد اجتماع اهمیت چندانی ندارد. به همین دلیل است که دین مبین اسلام به تربیت اجتماعی توجه ویژه دارد و مهمترین دستورهای دینی را مانند، نماز، زکات، خمس، حج و انفاق و هرنوع تقوای دینی را مطابق اجتماع تشریع کرده است.^۲ والدینی که دغدغه ی تربیت اسلامی و دینی فرزندشان را دارند، لازم است تا به محیطی که برای زندگی خود و فرزندانشان انتخاب میکنند، توجه کافی نمایند؛ زیرا که همان محیط نقش بسزایی در محکم شدن باورهای اعتقادی فرزندان یا برعکس آن دارد.

۴) صبر و بردباری در رفع تعارضات اعتقادی

معصومین (ع) صبر و شکیبایی را، بهترین زینت ایمان، بهترین مرکب، کمک برای هر کار، سبب دفع بلا و ضرر، نیمی از ایمان و بلکه رأس ایمان و عین شجاعت، بر شمرده اند. در واقع انسان پرهیزکار و شکیبا بر قدرت لایزال الهی تکیه دارد و برکات تقوی و صبر او را آبدیده کرده و از امدادهای الهی برخوردار خواهد شد. و کافران و مشرکان نخواهند توانست به او و جامعه الهی آسیبی وارد نمایند.^۳

گاه فرزندان به مقتضای سن و سالشان برای پدر و مادر مشکلاتی به وجود می آورند. اما آن ها نباید زود از کوره به در روند، بلکه باید با صبر و حوصله و به نرمی و ملایمت با کودکان رفتار کنند تا بر مشکلات رفتاری آنها پیروز شوند و بتوانند مسائل عبادی و دینی را به نحو احسن و با صبر و شکیبایی در این راه به آنها آموزش دهند.^۱

همچنانکه امام صادق (ع) فرمود: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ كَانَ فِي الصَّلَاةِ وَإِلَى جَانِبِهِ الْحُسَيْنُ بْنُ فِكَرٍ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فَلَمْ يُحِرِّ الْحُسَيْنُ التَّكْبِيرَ وَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ يُكَبِّرُ وَيَعْلِجُ الْحُسَيْنُ التَّكْبِيرَ وَلَمْ يُحِرْ حَتَّى أَكْمَلَ سَبْعَ تَكْبِيرَاتٍ فَأَحَارَ الْحُسَيْنُ التَّكْبِيرَ فِي السَّابِعَةِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَصَارَتْ سُنَّةً؟» روزی پیامبر در حال نماز بود و امام حسین (ع) که هنوز بخوبی زبانش باز نشده بود در کنار حضرتش ایستاده بود پیامبر (ص) برای شروع نماز تکبیره الاحرام گفت امام حسین (ع) نیز سعی کرد که الله اکبر بگوید اما نتوانست پیامبر (ص) دوباره تکبیر گفت و امام تلاش می کرد که الله اکبر بگوید اما باز نمیتوانست پیامبر همچنان تکبیره الاحرام را تکرار میکرد تا حسین (ع) بتواند آن را بگوید، ولی تلفظ آن برای حضرتش مشکل بود تا اینکه پیامبر هفت بار الله اکبر نماز را تکرار کرد تکبیر هفتم را که گفت زبان امام حسین نیز باز شد و تکبیره الاحرام را درست ادا کرد امام صادق (ع) فرمود: از این رو بود که هفت تکبیر سنت شد.

همچنین سعه صدر و روحیه عذر پذیری در امر تربیت امری لازم و ضروری می باشد. والدین موفق می دانند که فرزند، گاهی از روی ناآگاهی اشتباهاتی انجام میدهد. نوجوان در اثر غرور در رفتارهای غلط خود پافشاری می کند در برخی کودکان و نوجوانان ناهنجاری هایی از قبیل شرارت، خشونت و عصبانیت دیده میشود اما بعد از مدت کوتاهی این حالت برطرف شده، آنان متوجه خطای خود میشوند و با زبان حال یا زبان قال عذرخواهی می کنند.^۳

پس صبر و شکیبایی در امر تربیت بر والدین لازم و ضروری است. پدر و مادر نباید انتظار داشته باشند که یک شبه بتوانند فرزند خود را تربیت کنند و در این راه موفق شوند بحث تربیت فرزندان، صبر زیادی را می طلبد، چرا که ثمره ی آن فرزند صالح و درستکار میتواند باشد یا بالعکس. استفاده از رهنمودهای معصومین و سیره ی تربیتی آنان کمک بزرگی است تا والدین به آن تربیت آرمانی خود دست یابند و اعتقادات دینی فرزندشان را تقویت کنند.

نتیجه

تعارض اعتقادی میان والدین و فرزندان از معضلاتی است که برخی از خانواده ها با آن روبه رو هستند. این تعارضات ، نگرانی ها و مشکلاتی را برای خانواده ها در پی داشته است. بنابراین پرداختن به موضوع اهمیت یافته است لذا در پژوهش به راهکار های رفع تعارض اعتقادی والدین و فرزندان پرداخته شد و نتایج حاصل گردید که به شرح زیر است :

راهکار های رفع تعارض اعتقادی در دو حوزه بینشی و کنشی مورد بررسی قرار گرفته است . از راهکار های بینشی رفع تعارض اعتقادی آن است که والدین با اقامه برهان و دلیل به سوالات و شبهات فرزندان پاسخ دهند و شبهات فرزندان را سرکوب نکنند و به آنها پاسخ درست دهند . همچنین در پاسخ به سوالات و حل تعارض به ویژگی های فرزندان توجه داشته باشند و الگو های دینی به فرزندان معرفی کنند .

از راهکار های کنشی رفع تعارضات اعتقادی میان والدین و فرزندان آن است که در رفع تعارضات اعتدال را رعایت کنند و از افراط و اجبار خودداری کنند . همچنین باید میان سخنان و رفتار والدین و امر و نهی آنها ، هماهنگی وجود داشته باشد و قبل از امر و نهی به دستورات الهی ، خود عامل به عمل باشند . فرزندان خود را در محیط سالم پرورش دهند و برای رفع تعارضات صبر و بردباری پیشه کنند.

منابع

*قران کریم

* نهج البلاغه

(۱) ابن أبی جمهور محمد بن زین الدین، **عوالی اللئالی** ، قم، سید الشهداء للنشر. اول، ۱۴۰۵ ق .

(۲) ابن شعبه ،حسن بن علی (ابومحمد)، **تحف العقول عن آل رسول** ،قم ، آل علی ،شانزدهم، ۱۳۸۳

(۳) ابن فارس،ابو الحسین، احمد بن فارس بن زکریا، **معجم مقائیس اللغة**، بیروت،دار الفکر،۱۳۹۹ق

(۴) اسحاق سید حسین ، **سلوک علوی**، قم ،انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۵.

(۵) اکبری ،محمود، **مذهب گرایی و مذهب گریزی جوانان** ،تهران ،فتیان ،۱۳۹۲

(۶) امینی ، ابراهیم ، **اسلام و تعلیم و تربیت** ،تهران ،انجمن اولیا و مربیان ،۱۳۸۷

(۷) ایمانی ،محسن ،**چالش های من و پدرم** ،تهران ،نشر قطره ،اول،۱۳۸۹

(۸) بهشتی احمد، **اسلام و تربیت کودکان** ، تهران ،شرکت چاپ و نشر بین الملل وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی)، ۱۳۹۰

(۹) پاک نیا عبدالکریم ، **تربیت در سیره و سخن امام حسن مجتبی علیه السلام**،قم انتشارات هجرت،۱۳۸۲

(۱۰) تهنانوی، محمد علی ، **کشاف اصطلاحات الفنون**، لبنان ،مکتبه ناشرون (کتابخانه فقاقت)، بی تا

(۱۱) حکیمیان ،مسعود ، **منطق شناخت شبهه: پاسخ یابی، روش پاسخ گویی و شناخت جریان های تولیدکننده شبهه با رویکرد به شبهات قرآنی**، قم ، دار العلم،اول، ۱۴۰۰

(۱۲) دشتی محمد ، **مسئولیت تربیت** ، قم، جامعه مدرسین دفتر انتشارات اسلامی ،هشتم، ۱۳۶۴.

(۱۳) دلشاد تهرانی ،مصطفی، **سیری در تربیت اسلامی** ،تهران، دریا ، چاپ پانزدهم ، ۱۳۸۲ش، ص ۱۲۶

(۱۴) زمخشری،محمد بن عمر،**الکشاف**، تهران،بلاغت ،دوم،۱۳۷۳

(۱۵) سادات ،محمد علی ، **رفتار والدین با فرزندان** ،تهران، انجمن اولیا و مربیان

- (۱۷). صدوق، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمه، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۵ ق .
- (۱۸) فرهادیان، رضا، آنچه معلمان و والدین باید بدانند، تهران، بوستان کتاب، سیزدهم، ۱۳۹۴
- (۱۹) فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير، قاهره، دارالمعارف، سوم، ۱۳۹۷ ق
- (۲۰) قاضی، نعمان بن محمد، شرح الاخبار فی فضائل الأئمة الأطهار، قم، دفتر انتشارات اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین، دوم، ۱۳۹۵
- (۲۱) قرائتی، محسن، قرآن و تبلیغ، قم، موسسه فرهنگی هنری تبیان، ۱۳۸۷
- (۲۲) _____، اصول عقاید، تهران، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن، دهم، ۱۳۹۳،
- (۲۳) کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب، الکافی، قم، اسوه، سوم، ۱۴۱۰
- (۲۴) مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، قم، دار الحديث، اول، ۱۴۲۳
- (۲۵) مظفر، محمد رضا، اصول الفقه، تهران، دفتر تبلیغات اسلامی، سوم، ۱۳۸۸
- (۲۶) معلوف، لویس، المنجد فی اللغة و الاعلام، قم، ذوی القربی، ۱۴۲۲
- (۲۷) معین، محمد، فرهنگ معین، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۸.
- (۲۸) میر عرب، فرج الله، تربیت اعتقادی و معنوی با نگاهی قرآنی، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۳،
- (۲۹) موسوی سیدمهدی، روش های تربیت، قم، بوستان کتاب، قم، ۱۳۹۳.

مقالات

- (۳۰) جعفری، زینب، عوامل تاثیر گذار در تربیت، مجله طوبی، ۱۳۸۶، ش ۱۷
- (۳۱) مطهری محمد رضا، اصول و مبانی آموزش مسائل دینی به کودکان و نوجوانان فصلنامه معرفت، ۱۳۸۴، ش ۴۴
- (۳۲) ولی زاده، اسماعیل، تهاجم فرهنگی و راه های مقابله با آن، مجله معارف، ۱۳۸۸، ش ۶۹